

היופי נמצא בפרטים

כדי להעריך את מצב הטבע בישראל בהווה נדרשת היכרות טובה עם מצבו בעבר. תרומה להיכרות כזאת מספקים יומני השדה של הזואולוג פרופ' היינריך מנדלסון, שתורגמו מגרמנית לעברית והתפרסמו באחרונה.

מדובר בתיעוד מפורט ביותר של עולם החי בשנים 1933-1958, בליווי איורים של בעלי חיים שמנדלסון הפליא לצייר. היומנים התפרסמו בהוצאה לאור של דן פרי, בעבר מנכ"ל רשות שמורות הטבע, ומופצים על ידי הוצאת "מאגנס". העריכה המדעית היא של פרופ' יוסי הלה, והתרגום מגרמנית של מישלין ביבי.

מנדלסון (1910-2002) הגיע לארץ ישראל מגרמניה בשנת 1933, והיה בכיר הזואולוגים בישראל ואחד המייסדים של התנועה לשמירת הטבע – מהראשונים שהבינו את ההשלכות הדומטיות של הפיתוח המואץ על הטבע. במשך עשרות שנים סייר במקומות שונים ותיעד תצפיות בבעלי חיים; לא פעם ירה בהם למוות כדי לקחת דוגמאות לאוספים, או לכד אותם לצורך מעקב ומחקר באוניברסיטת תל אביב, שהיה בין מקימיה. מנדלסון סייר גם בכמה אזורים בירדן, בסוריה ובלבנון, ותיעד את עולם החי גם בארצות אלו.

במשך רוב התקופה שהיומנים נכתבו בה לא היו בארץ חורקים להגנת הטבע, וציד נרחב סיכן את חיות הבר. עם זאת, הפיתוח והבנייה היו מצומצמים יותר מאלה שהיו בשנים שלאחר מכן. היומנים ממחישים עד כמה השתנה מאז מצב בתי הגידול הטבעיים – מנדלסון זכה לצפות בהם בשיא יופיים באגם החולה ובביצות הצמודות אליו. הכנרת טרם היתה אגם הסגור מצדו הדרומי בסכר דגניה, ומנדלסון ראה את נהר הירדן לפני שכמויות המים בו פחתו באופן משמעותי, וגם את ים המלח משתרע על שטח גדול והמפלס שלו אינו יורד במטר אחד בכל שנה.

אגם החולה תועד לפני ייבושו הסופי לפני כ-70 שנה בידי הצלמים ורנר בראון, אדי הירשביין ואריה וולק. בשבוע הבא יוקרן בסינמטק תל אביב במסגרת "פסטיבל דוקאביב" סרט תיעודי בהפקה ובימוי של רחלי רוסינק ואיל בן משה על פרויקט הצילום הזה, שבסופו של דבר לא נעשה לסרט הטבע הראשון בישראל. הצלמים השאירו חומר גלם רב, הכולל תיעוד מרתק של עולם החי באגם ובביצות.

היומנים של פרופ' מנדלסון מתארים את החי והצומח בארץ לפני שהפיתוח והבנייה המואצת פגעו בבתי הגידול הטבעיים

היעלמות בתי הגידול שמנדלסון תיעד הביאה להכחדת מינים נדירים. דן פרי מציין, כי לאחר ייבוש החולה נכחדו הדג האנדמי לבנון החולה והצמחים נאדיד המים (הצמח הטורף היחיד שהיה בארץ ישראל) ומדד הביצות. כמו כן נכחד העוף נחשון, שמנדלסון תיעד פעמים רבות. מיני עופות כמו אנפה אפורה, מרומית שחור-רה ומרומית לבנת כנף, חופמי גדות וטבלן מצויץ חדלו לקנן בחורף. נגרמה פגיעה קשה ולפעמים בלתי הפיכה לעופות הדורסים בכל האזורים. העופות פרס ועיטם לבן זנב נכחדו, וכך גם הקטורפה, מין של ינשוף.

מנדלסון מתעד שפע של עופות דורסים שנעשו נדירים. באפריל 1944 דיווח על תצפית במדרון סלעי באזור הכרמל: "ראיתי 2 שחרור, 3 נשרים, רחם וחמישה חיוויאים מבצעים קרב אווירי. היה עיט ניצי אחד". כמעט כל המינים המוזכרים בתיעוד הזה הם כיום נדירים ביותר, ובכרמל חלקם נעלמו לחלוטין.

מנדלסון תיעד פגישות רבות עם מינים הקיימים עדיין, אבל נהפכו לנדירים ביותר. בנובמבר 1935 כתב על אזור באר שבע: "הקרקע נוקשה במקומות אותם לא חרשו. על קרקע שאינה חרושה יש הרבה שנונית באר שבע, כמעט כולם מבוגרים, אין צעירים". השנונית היא מין נדיר ביותר של זוחל, הקיים רק בצפון הנגב. כיום שרד רק חלק קטן מבית הגידול הטבעי שלו. בחוף הכחמל תיעד מנדלסון ב-1951 עקבות של לוטרה, יונק בסכנת הכחדה, שכיום כבר לא נצפה בכרמל.

בעקבות פרויקט ייבוש החולה פעל מנדלסון להקמת תנועה לשמירת הטבע. "הוא דאב את היעלמות בריכות החורף תוך הבאת כליה על דו-חיים רבים ופעל רבות לשימורן", כתב פרי בהקדמה ליומנים. מנדלסון דחק באנשי רשות הטבע והגנים לא למקד את מאמצי השימור רק במינים אהודים, כמו צבאים ונמרים, ולדאוג גם לזוחלים, לחרקים ולמינים קטנים אחרים.

כיום הפיתוח במדינת ישראל נרחב ביותר, והוא מאיים על עוד בתי גידול ועל המגוון הביולוגי. לצד המאמצים למנוע איום זה מעוררים היומנים את השאלה, אם לפחות בחלק מהאזורים ניתן אולי לשחזר ולשקם את מה שנהרס. בעמק החולה הוצף שוב חלק מהשטח, וכמה מיני בעלי חיים התאוששו. אפשר לחדש זרימה של מים טבעיים לנחלים שזוהמו ולהשיב אליהם ואל מקומות נוספים מיני צמחים שנעלמו וגם להגן על שטחים טבעיים שנותרו בשורשי שטחים חקלאיים.

פעולות כאלו יעודדו בוודאי עוד חוקרים לכתוב יומנים המתעדים את הטבע המקומי.